

Yahudi Bilgin Hasday Crescas'ın Teslis İnancına Yöneltiği Eleştiriler

Fatma Seda Şengül*

Öz

Yahudi-Hıristiyan ilişkileri tarihi incelendiğinde, bu iki dinî grup arasında uzun süreli bir barış halinin sürmediği rahatlıkla anlaşılabilir. Bu durum, taraflar arasında karşılıklı polemiklere neden olmuş ve neticede sonraki kuşaklara zengin bir reddiye kültürü miras kalmıştır. Orta Çağ'da Hıristiyanlığa karşı yazılan reddiyelerden biri de Crescas'a (ö. 1410) ait Bitul İkkarey ha-Notsrim adlı eserdir. Crescas'ın yerel dilde yazılmış iki reddiyesi olduğu bilinmekle birlikte, diğer reddiye günümüze kadar gelememiştir. Bu makalede Crescas'ın Hıristiyan Tanrı anlayışına yönelik eleştirilerine yer verilmiş olup, bu eleştiriler, Hıristiyan akidesi açısından merkezî konumda olan teslis doktrini ve bununla ilişkili olarak enkarnasyon inancı çerçevesinde ayrıntılandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Crescas, Reddiye, Yahudi-Hıristiyan Polemiği, Teolojik Eleştiri, Teslis, Enkarnasyon.

The Refutations of Jewish Savant Hasday Crescas Against The Trinity

Abstract

The historical relationship between Judaism and Christianity has not always been peaceful, and this case has given rise to the discussions/polemics between the parties. In the end, the very rich polemical literature passed/inherited to the next generations. The one of the refutations which is written against the Christianity in the Middle Ages, is Bittul Iqqarei ha-Nozrim by Crescas (d. 1410). Although it is known that Crescas wrote two anti-Christian polemics in the local language, the other polemic has not survived. This article discusses Crescas' philosophical arguments against the trinity and the incarnation.

Keywords: Crescas, Refutation, Jewish-Christian Polemics, Theological Criticism, Trinity, Incarnation.

---

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(fatmasedagurbetoglu@gmail.com)

Giriş

Hıristiyanlık, Yahudilikten neşet eden bir din olması hasebiyle, erken dönemlerdeki Hıristiyan inanç ve uygulamaları Yahudi uygulamalarından keskin bir şekilde ayrılmamaktaydı. Başlangıçta bu iki inanç grubu arasındaki tartışma konusu, Hıristiyanların Mesih'in gelmiş olduğunu iddia etmeleri ve buna karşın, Yahudilerin Mesih'in hâlâ gelmemiş olduğuna yönelik inançları olmuştur. Daha sonraki süreçte, özellikle de Mabet'in yıkımından sonra Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki farklılıklar belirginleşmiş ve bu yeni dinî anlayış, Yahudiliğe karşı savunmacı bir tutum sergileyerek, hakiki din olduğuna yönelik iddialarda bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede Yahudiliğe karşı daha ilk dönemlerde bazı eserlerin yazıldığı bilinmekle birlikte, bu eserler günümüze ulaşmamıştır.

Yahudilerin Hıristiyanlara karşı yazdığı erken dönemlere ait reddiyeler incelendiğinde, başlıca yazılma sebeplerinin, tarafların kendi inancını pekiştirme ve karşı tarafı kendi dinine döndürme gayretinden ibaret olduğu anlaşılabilir. Hıristiyanlar reddiyelerini Latince ile yazmışlar; Yahudiler ise İbraniceyi tercih etmişlerdir. İslâm ülkelerindeki Yahudiler ise, Müslümanların kullandığı dil olan Arapçayı kullanmakla birlikte, onu kendi alfabelerine uyarlayarak yazıya geçirmişlerdir (*Judeo-Arabic*). Böylelikle onlar, yazdıklarını anlayabilecek kitleyi sınırlandırmışlardır. Bu durum onların önceliğinin kendi dindaşları olduğunu göstermektedir.¹

Yahudilerin Hıristiyanlığa duyduğu ilgiyle karşılaştırıldığında, Hıristiyanların Yahudiliğe karşı daha ilgili oldukları görülmektedir. Bu ilginin birtakım pratik sebepleri vardır. Bilindiği üzere Hıristiyanların Eski Ahit olarak nitelendirdikleri Tanah, Hıristiyan dünyasında da kutsal kabul edilmektedir. Bu durum onları zorunlu olarak bu metinlerle ve Yahudi kültürüyle ilgilenmeye sevk etmektedir. Bununla birlikte Yahudi kutsal metinlerini eleştirme ve çürütme gibi bir durum da söz konusu değildir. Zira Hıristiyanların yaptıkları temel faaliyet, Yahudi kutsal literatüründen kendi inançlarını destekleyecek ifadeler bulmaktır. Bu anlamda Yahudi-Hıristiyan reddiye literatürü, Hıristiyanlar açısından kendi inanç ve öğretilerinin hakikat olduğunu kanıtlama, Yahudiler açısından ise bu iddiaları çürütme çabasından ibarettir.

Erken dönemlere ait reddiyeler gözden geçirildiğinde onların karşı din hakkında sağlıklı ve derinlikli bilgi içermedikleri görülmektedir. Reddiye yazarlarının esas gayeleri karşı tarafı kendi dinine döndürmek olduğundan,

¹ Daniel Lasker, "Christianity, Medieval Jewish Debates With", *The Encyclopedia of Judaism* (ed. J. Neusner-Alan J. Avery-Peck-William Scott Green), Brill, Leiden-Boston 2005, s. 400.

buna gerek duymamışlardır.² Örneğin Hıristiyanlığın kurucusu olarak değerlendirilen İsa ile ilgili Yahudi dünyasında bazı eserler kaleme alınmıştır. Tarihi ve yazarı kesin olarak bilinmemekle birlikte *Toledot Yeşu* (İsa'nın Tarihi) bu eserler arasında zikredilmektedir. Bu eser Hıristiyan doktrinlerine yönelik doğrudan itirazlar içermediği için, Yahudilerin gözünde Hıristiyanlığa karşı nasıl bir tavır takınıldığı tam olarak anlaşılammaktadır. Zira kimilerine göre bu eser, Hıristiyanlığın kurucusunu alaya almak için yazılmış bile olabilir.³

Orta Çağ Yahudileri ise genellikle Hıristiyan inançlarının kendi şeriatlarıyla uyuşmayan yönlerine itirazlar yöneltmişlerdir. Hatta bu itirazlara yönelik müstakil eserler de yazılmıştır. Bunlar dışında, asıl amacı Hıristiyanları eleştirmek olmadığı halde, eserin bir bölümünü Hıristiyanların Kutsal Kitap yorumlarını ya da felsefesini eleştirmeye ayıran yazarlar da vardır. Bu eserlerin bir kısmı, iki hayali kahraman (Yahudi ve Hıristiyan) arasında geçen diyaloglar şeklinde kaleme alınırken, diğer bir kısmı ise, Yahudi yazarların nazarında problematik olarak görülen Yeni Ahit cümleleri hakkında ya da Yahudilerin Kutsal Kitabı'ndan Hıristiyanların kendi inançlarını pekiştirme amaçlı yaptıkları alıntılara itiraz niteliğindeki metinlerdir.

Kaynaklarda IX. yüzyılda Hıristiyanlara karşı yazılmış iki reddiyeden bahsedilmektedir. Bunlar Yahudi filozof Davud el-Mukammis'e ait reddiyelerdir. Üretken bir yazar olan Mukammis, Hıristiyanlıktan Yahudiliğe geçmiştir. Ona göre Hıristiyanlığın kurucusu İsa değil, Pavlus'tur. Mukammis'in hâlâ mevcut olan felsefi eseri *Işrun Makâle*'de, Hıristiyanlara yönelik çok sayıda eleştiri mevcuttur. Özellikle Tanrı'nın birliği ve adaleti hususlarında Hıristiyanların sakıncalı fikirlere sahip olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca Tanrı'ya atfedilen üçlemeyi reddetmekte ve yalnızca selbî teoloji kullanılarak Tanrı'nın varlığına ulaşılabileceğini iddia etmektedir.⁴

Orta Çağ İslâm toplumunda müstakil reddiyeler dışında, bazı Yahudi yazarların eserlerinde Hıristiyanlara karşı eleştirilere yer verdikleri görülmektedir. Mesela önde gelen Yahudi bilginlerden Saadya Gaon⁵ en

² Lasker, "Christianity, Medieval Jewish Debates With", *Encyclopedia Judaism*, s. 397, 398, 400.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Michael Meerson-Peter Schafes, *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus*, Mohr Siebeck Publisher, Tübingen 2014.

⁴ Bk. Sarah Stroumsa, *Davud ibn Marwan al-Muqammis's Ishrun Maqala (Etudes sur le judaisme medieval XIII)*, Brill, Leiden 1989.

⁵ Babil'deki Yahudi akademisinin başkanı olan Saadya Gaon (ö. 942), İslâm toplumunda Said bin Yusuf el-Feyyumi olarak bilinir. Mısır doğumludur, gençlik yıllarında Babil'e geçmiştir. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında, İslâm hususunda bilgi verebilen nadir Yahudi bilginlerden biri olduğu fark

önemli felsefi eseri olan *Kitâbu'l-Emânât ve'l-İtikâdât*'ta, Hıristiyanlara yönelik itirazlarına yer vermiştir. Bu itirazlar; Tanrı'nın birliği ilkesine zarar verdiği gerekçesiyle teslisteki şahısları reddetme, Mesih'in çoktan gelmiş olduğu iddiasına karşı çıkma gibi konulardan oluşmaktadır.

Yahudilerin Hıristiyanlara yazmış olduğu reddiyeler XII. yüzyılda Endülüs'te bulunan Yahudi filozofların da ilgisini çekmiştir. Yahuda Halevi, Musa bin Meymun, Abraham bin Ezra bunlardan en önemlileridir. Bu şahısların hiçbiri müstakil olarak Hıristiyanlara karşı reddiyeler hazırlamamış olsalar da, Hıristiyan doktrinleri ile ilgili düşüncelerine eserlerinde yer vermeye çalışmışlardır. Bunların dışında yazarı belli olmayan *Sefer Nestor ha-Komer* (Rahip Nestor'un Kitabı) adında Hıristiyanlık aleyhine yazılmış bir eser günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca Yakov ben Reuven'in (12. yy) *Milhamot ha-Şem* (Rabbin Savaşları) ve Yosef Kimhi'ye (ö. 1170) ait *Sefer ha-Brit* (Antlaşma Kitabı) adlı çalışmalar konuyla ilgili önemli eserler olarak zikredilmektedir.⁶

XIII. ve XIV. yüzyıllara gelindiğinde Yahudilerin Hıristiyanlara yazmış olduğu reddiyeler felsefi boyutlar kazanmaya başlamıştır. Bu hususta zikredilmeye değer önemli kişiler Profiat Duran (ö. 1414) ve Hasday Crescas'tır (ö. 1410). Profiat Duran, 1390'lı yıllarda zorla dininden döndürülen bir Yahudidir. Kendisi gibi zorla Hıristiyanlaştırılan bir arkadaşıyla birlikte İber Yarımadası'na kaçtıktan sonra yeniden Yahudiliğe geçmiştir. Bu olaydan sonra Hıristiyanlığa karşı İbrani dilinde iki reddiye kaleme almıştır. İlki *Iggeret al Tehi Ka-Avotaha* (Atalarınıza Benzemeyin Risalesi)⁷, ikinci eseri ise *Kelimmat ha-Goyim*'dir (Goyların Utancı).⁸

Duran'ın, mektup formundaki ilk eserinin, İbery'a'ya birlikte gittiği, ancak Yahudiliğe dönmemiş olan arkadaşı David Bonet Bonjorn'a yazıldığı iddia edilmektedir. Yazar bu çalışmasında, Hıristiyan doktrinlerinin akıl ile bağdaşmayan yönlerini, Aristotelesçi yaklaşımlarla eleştirme gayretindedir. Kendisinden sonraki birçok yazarın, Duran'ın bu metodunu kullandığı bilinmektedir.

---

edilmektedir. Bkz. Yasin Meral, *İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2012, s. 28.

⁶ Yasin Meral, "Şim'on ben Tsemah Duran'ın (ö. 1444) Keşet U-Magen adlı İslam'a Reddiesinin Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar*, 15 (2012/41), s. 60; Lasker, "Christianity, Medieval Jewish Debates With", *Encyclopedia Judaism*, s. 402.

⁷ "Atalarınız gibi davranmayın! Önceki peygamberler, 'Her Şeye Egemen RAB kötü yollarımızdan ve kötü uygulamalarımızdan dönün' diyerek onları uyardılar. Ne var ki, onlar dinlemediler, bana aldırış etmediler. Böyle diyor RAB." Zekeriya 1:4; Ayrıca bk. II. Tarihler 30:7.

⁸ Lasker, "Christianity, Medieval Jewish Debates With", *Encyclopedia Judaism*, s. 408.

Kelimmat ha-Goyim⁹ adlı eserde Hristiyanlar, kendi kutsal kitaplarına ait öğretilerinden sapmaları yüzünden eleştirilmektedir. Ayrıca yazar, Aziz Jerome'un Kutsal Kitap çevirisindeki hatalara¹⁰ ve elde bulunan Hristiyan Kutsal Kitabı'nın yanlış aktarımlarda bulunduğuna işaret etmektedir. Duran'ın bu eseri reddiyeler içerisinde özel bir türe aittir. Hristiyan doktrinlerine kendi kaynaklarından argümanlar sunarak eleştiriler getirmektedir. Zira o, Hristiyanlara Yeni Ahit ile mevcut Hristiyan doktrinlerinin bağdaşmayan yönlerini gösterme gayretindedir. Bu bağlamda yazar eserinde teslis, enkarnasyon, aslı günah, Papa otoritesi gibi hususlara değinmektedir.¹¹

A. Hasday Crescas ve Bitul İkkarey ha-Notsrim

1340 yılında Barselona'da doğan Rabbi Hasday bin Yahuda Crescas, erken yaşlarda Rabbi Nissin ben Reuben Gerondi'den (ö. 1376) Talmud ve Felsefe dersleri almıştır. 1370'li yıllarda Talmud hususunda otorite olarak görülmeye başlamış ve iktidarla olan münasebeti ölçüsünde dönem dönem Aragon krallarından¹² Yahudilerin hukuksal konumlarının korunması talebinde bulunarak, bu hususta bazı imtiyazlar elde etmiştir. 1389 yılında Zaragoza'ya¹³ taşınmış ve orada Rabbi olarak hizmet vermiştir.¹⁴

1390'lı yılların başında, İspanya'daki Hristiyanların büyük bir kısmı Yahudilere karşı baskı yapmaya başlamış ve bu tavırların sonucu olarak bir kısım Yahudiler çıkarılan isyanlar neticesinde öldürülürken, bazı Yahudiler ise yaklaşık bir asır sonra İspanya'dan çıkarılmışlardır. Baskıların arttığı dönemde, İspanya'daki Yahudi liderler, cemaatlerini korumak için Hristiyan tehdidine karşı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda başı çeken en önemli liderlerden biri de Crescas'tır. 1391 yılındaki Yahudi isyanları

⁹ Bu eserin 1914 yılında Adolp Posnanski tarafından ilk edisyonu yapılmıştır. Daniel Lasker, *Jewish Philosophical Polemics Against Christianity in The Middle Ages*, Michigan 1976, s. 268.

¹⁰ M.S. 400'lü yıllara doğru, İbranice'den Latince'ye çevrilen ve Vulgate olarak isimlendirilen Kutsal Kitap metninde bazı hatalar bulunmaktadır. Mesela İbranice metindeki Çıkış 34:29'da geçen Musa'nın, Sina Dağı'ndan dönüşte Rab ile konuştuğu için yüzünün parladığına yönelik ifade, Vulgate'de Musa'nın boynuzu olarak çevrilmiştir. Ünlü İtalyan ressam Michelangelo (1475-1564), bu tercüme hatası yüzünden, yapmış olduğu Musa heykeline iki boynuz yerleştirmiştir. Hikmet Tanyu, "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1996), s. 110.

¹¹ Lasker, *Jewish Philosophical Polemics*, s. 9, 32.

¹² Kral IV. Peter, ö. 1387 ve Kral I. John, ö. 1396.

¹³ Zaragoza, İspanya'nın kuzeyindeki Aragon Özerk Bölgesi'nin başkentidir.

¹⁴ Warren Zev Harvey, "Crescas, Hasdai ben Judah", *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, V, 284-285.

esnasında Kral I. John ve Kraliçe Violante'ten Yahudi grupların korunması için yardım talep etmiştir; zira onun tek oğlu olan Zaragoza hahamı, bu dönemde çıkan isyanların birinde öldürülmüştür.¹⁵ Sağlanan yardım neticesinde kısmî başarılar elde edilebilmiş ve sadece Aragon ve Roussillon bölgesindeki Yahudi toplulukları kurtarılabilmektedir. Daha sonraki süreçte Aragon bölgesindeki Yahudi topluluklarıyla daha yakından ilgilenmiş ve zorla dininden döndürülen Yahudileri, Hıristiyan dünyası dışında ülkelere, yani dinlerine rahatlıkla geri dönebilecekleri yerlere gemilerle göndermiştir. Crescas, Yosef Albo (ö. 1444) gibi Yahudi dünyası açısından önem arzeden çokça öğrenci yetiştirmiş ve 1410 yılında Zaragoza'da ölmüştür.¹⁶

Crescas'a göre Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için delil sunmaya gerek yoktur, bu hususta Kutsal Kitap'ın içeriği ve otoritesi yeterlidir. Bu hususta o, İbn Meymun gibi Yahudi ilahiyatçıları Aristoteles'in aşırı derecede etkisinde kaldıkları gerekçesiyle tenkit etmiştir. Özellikle İbn Meymun'un on üç maddelik iman esasını eleştirmiş ve temel prensiplerden oluşan kendi listesini hazırlamıştır. Buna göre aslolan Tanrı'nın tekliği, eşsizliği ve cisimsizliği anlamına gelen Tanrı'nın varlığı fikri ve buna olan inançtır. Bu inancı altı temel esas takip eder. İlk üç esas Tanrı'nın herşeyi bilmesi, her daim hâzır ve nâzır olması ve de her şeye kadir olmasıyla ilgilidir. Diğer esaslar ise peygamberlik, insanın özgürlüğü, Tevrat'ın ve insanın gayesi hususundadır. Crescas'a göre zorunlu olarak kabul edilmesi gereken bazı inançlar vardır ve bunların inkârı sapkınlığa neden olmaktadır. Bu inançlar, yoktan yaratılma, ruhun ölümsüzlüğü, ödül ve ceza, erdemli insanların yeniden dirilecek oluşu, Kutsal Kitap'ın ebediliği, Musa'nın diğer peygamberlere olan üstünlüğü ve Mesih'in gelecek oluşudur.¹⁷

Kaynaklarda Hasday Crescas'ın Hıristiyanlara karşı yazmış olduğu iki reddiyeden bahsedilmektedir. Bunların dilinin, İber Yarımadası'na ait yerel bir dil olan Katalanca olması kuvvetle muhtemeldir. Ne yazık ki bu iki eserin müellife ait veya asıl dilinde kaleme alınmış hiçbir nüshası elimize ulaşamamıştır. Yalnızca bir tanesinin İbranice versiyonu günümüzde mevcuttur. Bu İbranice tercüme Yosef ben Şem Tov'a (ö. 1460) ait olup çalışmamızın esas konusunu teşkil eden *Bitul İkkarey ha-Notsrim* (Hıristiyan Esaslarının Geçersizliği) adlı eserdir.¹⁸

¹⁵ İnceleme konusu yaptığımız kaynaklarda, Crescas'ın oğlunun adı ve öldüğündeki yaşı hususunda bir bilgiye rastlanılamamıştır. Daniel Lasker, *The Refutation of the Christian Principles*, Albany Press, New York 1992, s. 1.

¹⁶ Harvey, "Crescas", *Judaica*, s. 285.

¹⁷ Francisco Moreno Carvalho, Crescas, "Hasdai ben Avraham", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, Second Edition, Oxford University Press, New York 2011, s. 194.

¹⁸ Lasker, *The Refutation*, s. 1, 3.

Yazarın bu reddiyedeki temel gayesi Hıristiyanlığın on temel esasına karşı itirazlar sunmaktır. Bu esaslar; aslı günah, aslı günahtan kurtuluş, teslis, enkarnasyon, bakireden doğum, vaftiz, töz dönüşümü, Mesih, yeni Tora ve kötü ruhlardır (şeytan). Crescas'a göre bunlardan bazıları Yahudiler açısından kabul edilebilir düzeydeyken, büyük bir kısmı ne Yahudiliğin ne de başka bir dinî sistemin razı olacağı türden şeylerdir.

Crescas'ın eserinin dili gibi, tam adı da bilenememektedir. Hatta İbranice nüshanın adı dahi şüphelidir. Yosef ben Şem Tov'un tercümesinden bahseden ilk yazar olan Don Isaac Abravanel (ö. 1508) bu eseri, "Hıristiyan inançlarına dair şüpheleri ihtiva eden yerel dilde yazılmış bir makale" olarak zikretmiştir. İlk edisyonun yapıldığı 1860'lı yıllardan önce bilginler bu eserden bahsederken eserin tam adını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Moritz Steinschneider 1852 yılında yazmış olduğu eserinde, bu çalışmanın başlığı olarak *Ma'amar ha-Nivdal* (Ayrışma Makalesi) adını kullanırken, J. de Rossi ise ondan bahsederken yalnızca *Ma'amar* adını zikretmektedir. Bazı el yazma nüshalarda, özellikle de Yosef ben Şem Tov'un giriş kısmını yazdığı eserlerdeki başlık ise Mezmurlarda geçen ifadeye atfen¹⁹, "Beni düşmanlarımdan daha bilge kıl" anlamına gelen *Meoyevay Tahakkemeni*'dir.²⁰ *Bitul İkkarey ha-Notsrim* adı ise yalnızca, aynı müstensih tarafından kaleme alınan iki el yazmasında geçmektedir. İlk edisyon yayınlanırken, (adı bilinmeyen) editör bu iki el yazmasından birini kullanmıştır, dolayısıyla eserin başlığı *Bitul İkkarey ha-Notsrim* olarak belirlenmiştir. İkinci edisyon da birinci edisyondan kopya edildiği için, Crescas'ın eserinin başlığı olarak bu isimde karar kılınmıştır.²¹

Eserin yazıldığı tarih hususunda araştırmacılar metnin içeriğinden hareketle bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Bu açıdan Crescas'ın eserinin sekizinci bölümü olan *Mesih'in Gelişi* bahsi bilhassa önem arz etmektedir. Yazar bu bölümde Hıristiyanların kendilerini yönetecek bir lidere muhtaç olduğundan bahsetmektedir. Zira onlar yirmi yılı aşkın iki dinî liderle (Papa) idare edilmekte ve her iki lider de birbirini dinden çıkmış olmakla itham edecek derecede farklı uçlarda bulunmaktadırlar. Katolik dünyasındaki bu bölünmenin (şiiizma) tarihi 1378'li yıllara denk geldiği için, Crescas'ın eserini yaklaşık olarak 1400'lü yılların başında yazdığı anlaşılmaktadır.²² Fakat Yosef

¹⁹ "Buyrukların beni düşmanlarımdan bilge kılar, çünkü her zaman aklımdadır onlar." Mezmurlar 119:98.

²⁰ Hasday Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim* (ed. Daniel Lasker), Bar Ilan University Press, Ramat Gan-Beer Sheva: 1990, s. 14.

²¹ Lasker, *The Refutation*, s. 3.

²² Crescas'ın yaşadığı yıllar (1340-1410) dikkate alındığında, burada bahsedilen iki Papa yönetiminin (1378-1417), Büyük Şiiizma olarak adlandırılan Avignon Dönemi'ne karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Papalığa karşı imparatorluktan gelen baskı ve tehditler, papaların bir dönem için iktidarlarını Roma dışında sürdürmelerini zorunluluğunu doğurmuş ve devamında bir asır sürecek olan

ben Şem Tov, Crescas'ın reddiyesinin yazılış tarihinin *Or Adonay*'dan (Tanrı'nın Işığı-1410)²³ sonra olduğu kanaatindedir. Fakat bu tarih Crescas'ın ölüm tarihi göz önünde bulundurulduğunda isabetli görünmemektedir.²⁴

B. Hıristiyan Tanrı Anlayışına Yönelik Eleştiriler

Tanrı, çeşitli inanç sistemlerinde varlığına inanılan, metafizik güç, yaratıcı, koruyucu, cezalandırıcı gibi sayısız niteliklerle ilişkili görülen üstün kuvvet olarak değerlendirilmektedir. Tanrı ile ilgili düşünceler inançtan inanca farklılık gösterdiği için net bir şekilde, yani herkesin kabul edeceği türden bir tanımlama yapılamamaktadır. Tanrı'nın tekliği ve çokluğu meselesi de, dinden dine farklılık gösterir: Politeist gelenekler birden çok, hatta bazen binlerce tanrının varlığından bahsederken, monoteist dinler tek bir tanrının varlığına vurgu yapmaktadırlar. Başka bir örnek vermek gerekirse, bazı dinlerde tanrı ya da tanrılar gökyüzü, yeryüzü, fırtına gibi durumlarla irtibatlı görülürken, bazı dinlerde ise, tanrısal gücün her şeyin ötesinde olan mutlak varlık olduğuna inanıldığı için onun aşkınlığı vurgulanmaktadır.²⁵

---

kargaşa dönemi başlamıştır. Papa V. Clement Papalık kurumunu Fransa'ya Avignon bölgesine taşımış ve Papalık burada 70 küsur yıl yaşamıştır. XI. Gregory 1377 yılında Papalığı yeniden Roma'ya taşımıştır. Kendisinden sonra yerine geçen VI. Urban ise aşırıya kaçan tavırları nedeniyle, kardinaller tarafından yok sayılmış ve VII. Clement yeni Papa olarak seçilmiştir. Bunu haber alan VI. Urban derhal VII. Clement ve taraftarlarını aforoz ettiğini ilan etmiş ve Roma'da barınamayacağını anlayan VII. Clement de Avignon'a taşınmıştır. Böylelikle Hıristiyanlık bir bölünme yaşamış ve iki Papa'yla yönetilme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Buna göre Avignon'da Fransa ve yandaşlarının Papa'sı VII. Clement iken, Roma'da Fransa düşmanlarının Papa'sı VI. Urban'dır. Bu durum ilerleyen yıllarda daha da karmaşıklaşmış ve Papaların sayısı üçe yükselmiştir. Fakat Constance Konsili (1414-1418) neticesinde, dönemin üç Papa'sı görevlerinden azledilerek demokratik bir seçimle yeni bir Papa seçilmiş ve Hıristiyanlıkta dini liderlik bu tek Papa ile sağlanmaya başlamıştır. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 120, 126, 128; Halim Işık, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e: Papalık Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 79.

²³ Crescas'ın başyapıtı olarak değerlendirilen *Or Adonay* adlı felsefi eseri Aristoteles karşıtı, İbranice olarak kaleme alınmış bir eserdir. İlk baskısı 1555 yılında Ferrara'da, İngilizce çevirisi ise 1929 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Harry Austryn Wolfson, *Introduction to Crescas' Critique of Aristotle*, Harvard University Press, Cambridge 1929.

²⁴ Lasker, *The Refutation*, s. 3.

²⁵ Şinasi Gündüz, "Tanrı", *Din ve İnanç Sözlüğü (DİS)*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 358.

İsrailoğullarının mensup olduğu din olarak tanımlanan Yahudilik, yukarıda örneklerini verdiğimiz dinsel geleneklerden monoteist sınıfta olanların kronolojik bakımından en eskisidir. Orta Doğu coğrafyasına dayanan kökenleri, hem geçmişte hem de günümüzde birbiriyle kesişen tarihî tecrübeleri ve sahip oldukları bazı ortak teolojik, ahlâkî ve pratik kuralları Yahudiliği belli noktalarda İslâm ve Hıristiyanlıkla aynı çizgide buluşturmaktadır. Yahudilik ortak Kutsal Kitap literatürü, seçilmişlik ve kurtuluşla ilgili konularda Hıristiyanlıkla benzerlik arz ederken, tek tanrı inancı ve dinsel hukuka yönelik vurgu bakımından İslâm dini ile yakınlık göstermektedir.²⁶

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde, küçük bir Yahudi hareketi olarak ortaya çıkmış ve M.S. 30 yılı civarında çarmıha gerilerek idam edildiğine inanılan İsa-Masih'in şahsı etrafında gelişip şekillenmiş bir dinsel gelenektir. Tanrı'nın vahyi olarak kabul edilen İsa Mesih'in yaşamı, ölümü ve ölümden sonra dirilişi bu dinin temelini teşkil etmektedir.²⁷ İsa ile ilişkili olarak, Hıristiyanlığın temel inançları arasında teslis doktrini dikkat çekmektedir. Bu doktrinde Tanrısal cevher; Baba, Oğul (İsa) ve Kutsal Ruh üçlüsünden oluşmaktadır. Buna göre Baba, yaratıcı ve düzenleyici; Oğul, kurtarıcı ve yargılayıcı; Kutsal Ruh ise Oğul'u destekleyen ve kişilere bireysel imanı ulaştıran tanrısal güçtür.²⁸ Bu doktrin, Yahudilikte Tanrı'nın tekliği, Tanrı'ya eş koşulamazlık ve Tanrı'nın bedenleşmeden (enkarnasyon)²⁹ berî oluşu gibi³⁰ esaslarla çelişmekte olduğu için, "şirk, ortak koşma" anlamlarına gelen *şituf* ile ifade edilmekte ve bir tür politeizm olarak algılanmaktadır.³¹ Dolayısıyla Yahudiler ve Hıristiyanların bir arada yaşamak durumunda olduğu coğrafyalarda, teslis doktrini Yahudilerin her zaman dikkatini çekmiş ve onlar açısından inceleme/itiraz konusu olmuştur.

1. Teslis

Hıristiyanların savunduğu teslis inancı "Bir üçtür, üç birdir" (üçlü birlik) şeklinde formüle edilmektedir. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak

²⁶ Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 253.

²⁷ Aydın, *Dinler Tarihi*, s. 327.

²⁸ Gündüz, "Hıristiyanlık", *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 169.

²⁹ İlahî bir varlığın insan veya herhangi başka bir doğal varlık şeklinde tezahür etmesi, enkarnasyon sözcüğüyle ifade edilir. Hıristiyan dünyası açısından enkarnasyon, temel inançlardan biridir. Onlara göre, Tanrı'nın yaratılmamış olan ezeli mesajı beden olmuş ve İsa olarak insanların arasında yaşamıştır. Gündüz, "İnkarnasyon", *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 193.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Yasin Meral, "İbn Meymun'a Göre Yahudilikte İman Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (2011/2), s. 243-266.

³¹ Yusuf Altıntaş, "Yahudilik Açısından Hıristiyanlığa Bakış", *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara 2002, s. 182, 183.

isimlendirilen bu üç unsur, yalnızca kendi aralarındaki ilişki bakımından farklılaşmakta, fakat hakikatte üçü tek bir tanrıya karşılık gelmektedir.³² Hıristiyanlara göre Tanrı'daki şahıslar tek olan tanrısallığı kendi aralarında paylaşmış deşğillerdir ve her biri de bütünyle birer tanrıdır.³³

Tanrı birdir ve İsa'nın babasıdır. Kainatın yaratıcısı olan Tanrı, bir kereye mahsus bütün insanlığın kurtuluşu için İsa'da enkarne olmuştur.³⁴ Bu şekliyle Tanrı'da babalık niteliği vardır. ³⁵ Tanrı, gönderdiği ruh (Kutsal Ruh) ile İsa'nın annesinin hamile kalmasını sağlamıştır. Meryem'in doğurduğu İsa ise Tanrısız özü paylaşan Oğul'dur. Bundan dolayı o da Tanrı'dır. Bu teolojiyle birlikte, Hıristiyanlar üçlü birlik şeklindeki Tanrı tasavvurunu, inanç sistemlerinin merkezine almışlardır.³⁶ Bu inanca, Matta İncili'ndeki "Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin" cümlesi delil olarak gösterilmektedir.³⁷

Teslis doktrininin Crescas'ın eserindeki felsefi izahına göre³⁸, Tanrısız cevher üç şahsı (persona) ve bir doğayı kapsamaktadır. Tanrı'daki şahıslar: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tur. Baba'dan Oğul ve bu ikisinin sevgisinden Kutsal Ruh ortaya çıkmıştır.³⁹ Baba kudret, Oğul hikmet ve Kutsal Ruh ise

³² Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 129, 130.

³³ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak ilkeleri* (çev. Dominik Pamir), Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 77.

³⁴ Albert M. Besnard ve dğr., *Hıristiyan İlahiyatı* (çev. Mehmet Aydın), Arı Basımevi, Konya 1983, s. 22.

³⁵ Amerikalı Katolik bir rahip olan Thomas Michel'e göre Hıristiyanların Allah'a Baba adını veriş, onlara, kendi kavmine "Allah oğulları" diyen İsrailoğullarından geçmiş bir tabirdir. "Yeni İsrail" olan İsa da zaten bu yüzden Tanrı oğlu olarak isimlendirilmiştir. İsa bu tabirden güç alarak havarilerine Tanrı'ya "Abba (baba)" diye seslenmelerini öğretmiş ve bunun bir sevgi sözcüğü olduğunu izah etmiştir. Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul 1992, s. 56, 60.

³⁶ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlıkta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi (AÜ İlahiyat Fakültesi)*, 5 (1982), s. 143.

³⁷ Matta 28:19.

³⁸ Reddiyede teslis kelimesinin İbranice karşılığı olarak Şiluş (שלוש) ifadesi kullanılmaktadır.

³⁹ Crescas'ın burada vermiş olduğu izahıtan, yaşadığı toplumdaki hakim inancın Katoliklik çizgisinde olduğu ve dolayısıyla onun Katolik Kilisesi'nin inanç öğretisini baz aldığı görülmektedir. Zira Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan çıktığına dair inanç, Katolik çevrelerce kabul edilmektedir. Hıristiyan tarihinde *filioque* hadisesiyle bilinen ve öncelikle VII. ve VIII. yüzyıllarda İspanya'da ortaya çıkan bu ifadeyi Doğu Kiliseleri kabul etmemiştir. Onlara göre Kutsal Ruh yalnızca Baba'dan neşet etmiştir. Buna karşın, Katolikler iddialarından vazgeçmemiş ve 1014 yılında Papa VIII. Benoit tarafından *filioque* (ve oğuldan) ifadesi iman esaslarına dâhil edilmiştir. Bu hadise Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrışmasında etkili olan en önemli sebeplerden biridir. Ahmet Hikmet Eroğlu,

irade olarak değerlendirilmektedir. Bu üç şahıs tek bir Tanrı'nın doğasında bulunmaktadır. Bunlar birbirinden farklı özelliklere sahip, ayrı şahıslar olmakla birlikte her biri ortak doğaya sahip oldukları için tanrıdır.

Teslisin birinci ve asıl unsuru olan Baba, en mükemmeldir ve O'na içtenlikle tapınmak gerekir. Bu tapınmayı isteyen Baba'nın kendisidir.⁴⁰ Baba'yı kimse göremediği için Oğul O'nu tanıtmıştır.⁴¹ Hatta Baba ismini de bizzat oğlu İsa vermiştir. Baba, cevherinde, Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Kutsal Ruh olarak görünürse de Bir'dir ve bölünme kabul etmez.⁴²

Oğul Tanrı olarak nitelendirilen İsa'ya gelince; Kanonik ya da Apokrif Hıristiyan kaynakları bir tarafa, tarihsel açıdan doğruluğu hayli tartışılır olan birkaç bilgi kısıntısı haricinde onun hakkında bilgi veren tarihsel hiçbir kaynak yoktur.⁴³ Tarihsel verilerin azlığına rağmen, İznik kredosuna⁴⁴ göre teslisin ikinci unsuru kabul edilen Oğul İsa'nın, Baba ile aynı cevhere sahip, gerçek bir Tanrı olduğuna inanılmaktadır.⁴⁵

İncillerde Kutsal Ruh'tan "Tanrı ruhu" olarak bahsedilmektedir. Geleneksel Hıristiyan öğretilerde Kutsal Ruh, Tanrı'dan farklı, yaratılmış bir varlık değil, insanların kalbinde ve yaratılan evrende yaşayan Tanrı'nın kendisidir. Bu ruh, Tanrı'nın dünyadaki etkin, güçlü ve içkin mevcudiyetidir. İsa, bu ruhun gücüyle anne rahmine düşmüş ve yine bu ruh tarafından çöle götürülmüştür. Hıristiyanlara göre bu ruh, günümüzde de Hıristiyan topluluğunu yönlendirenlere önderlik etmekte ve Tanrı sırlarını açıklamaktadır.⁴⁶

Hıristiyan dininin özünde, Tanrı'nın İsa'nın şahsında yaptıklarına ve öğrettiklerine inanma vardır. Dolayısıyla ona, İncillerde farklı isimler verilerek misyonunun anlaşılması amaçlanmıştır. Mesela "Tanrı oğlu" unvanıyla kastedilen, İsa'nın Tanrı ile eşi benzeri olmayan bir ilişki içinde

---

"Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000) s. 317; Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 47.

⁴⁰ Yuhanna 4:23.

⁴¹ Yuhanna 1:18.

⁴² *Katolik Kilisesi Din İlkeleri*, s. 74; Aydın, "Teslis Doktrini", s. 144, 145.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bk. Şinasi Gündüz, *Paulus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 136-153.

⁴⁴ Hıristiyan genel konsillerinde iki İznik konsili bulunmaktadır. Burada bahsedilen yani kredonun belirlendiği konsil, 325 yılında gerçekleştirilen konsildir. Bu konsilde, İsa'nın Baba ile aynı cevhere sahip olduğu, yaratılmamış olduğu ve her şeyin kendisi vasıtasıyla yaratılmış olduğu vurgulanarak, onun Baba ile aynı olduğuna karar verilmiş ve ondaki Tanrısal ve insani tabiata dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu konsilde dört kanonik İncilin tespiti ile ilgili karar alındığı da kabul edilmektedir. Gündüz, "İznik Konsili", *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 201; a. mlf., *Paulus*, s. 122.

⁴⁵ Aydın, "Teslis Doktrini", s. 145.

⁴⁶ Michel, *Tanrı Bilimine Giriş*, s. 67.

olduğu, ezeli ve yaratılmamış Tanrı mesajının İsa'da bulunduğu gerçeğidir. "Mesih" unvanıyla, onun, Davut soyundan gelmesi beklenen kurtarıcı, yani Mesih olduğuna işaret edilmek istenmiştir. Ayrıca İsa'nın en önemli unvanlarından biri olan ve özellikle Yuhanna İncili'nde geçen şekliyle, "Tanrı kelâmı ibaresi", onun bedenleşmiş logos⁴⁷ olduğu ve dolayısıyla da ilâhî bir niteliğinin bulunduğunu gösterir.⁴⁸

Hıristiyanlar teslis akidesine inanmakla birlikte, kendilerini tek tanrılı (monoteist) bir din olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca atalarının İbrahim'in soyundan geldiğini ve buna bağlı olarak tek ve aynı Tanrı'ya inanan üç iman topluluğundan (Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar) biri olduklarını iddia etmektedirler. Zira onlar için Tanrı, ebedî, her şeye muktedir, her şeyi bilen, evreni ve evrenin içerdiği her şeyi yaratan, her yerde hâzır ve nâzır bulunan, merhametli, bağışlayıcı, içkinliğine rağmen yüce, ebedî mükâfatı veya cezayı veren varlıktır.⁴⁹

Hıristiyanlar için büyük önem teşkil eden teolog Thomas Aquinas, evrendeki mümkün varlıklardan hareketle onları varlık sahnesine çıkararak ve kendi varlığını başkasından almayan zorunlu bir varlığın⁵⁰ olması gerektiğini iddia etmiştir. Ona göre bu zorunlu varlık çoğalma, yok olma gibi özelliklerden münezze olmalıdır.⁵¹

Crescas'ın teslis prensibine getirmiş olduğu ilk itiraz, Aquinas'ın Tanrı'nın zorunlu varlık⁵² olduğu iddiasının, Hıristiyan dünyasınca hakkının verilmemiş olduğuna yöneliktir. Zira teslis, Crescas'a göre, Tanrı'nın zorunlu varlık ilkesi ile çelişir durumdadır. Eğer Oğul Tanrı'dan çıkmışsa, yani sonradan meydana gelmişse, "Tanrı" doğmuş demektir. Bu durumda Tanrı'nın doğmuş olması, onu bir sonuç kılmaktadır; sonuç da bir nedene

⁴⁷ İlahî yaratılış ve bedenlenmeye ilişkin inançlarını etkinleştirmek için Hıristiyan yazarlar bir Logos Tanrı bilimi geliştirmişlerdir. Yuhanna İncili'nin I. babında "söz" olarak çevrilen *logos*, aynı zamanda mantık, amaç ve bilgelik anlamına gelmekteydi. Bu ifade, Stoacı düşüncede ve Platonculukta düzen ve uyumun evrensel prensibi veya Tanrı'nın dünyadaki yansımalarının gücü ya da uygulayıcısı olarak kullanılmıştır. *Hıristiyanlık Tarihi* (çev. Sibel Sel, Levent Kınran), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2004, s. 113.

⁴⁸ Michel, *Tanrı Bilimine Giriş*, s. 60-63.

⁴⁹ Tarakçı, *Aquinas*, s. 44, 46, 47; Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 47.

⁵⁰ Tanrı'nı varlığın kanıtlamaya ilişkin sunulan ontolojik delillerden biri de zorunlu varlık düşüncesine dayanmaktadır. Buna göre yokluğu düşünemeyen bir varlığın olması mümkündür. Böyle bir varlık yokluğu düşünebilen varlıklardan daha üstün sayılmaktadır. Aquinas'a göre bu zorunlu varlık meydana geliş ve yok olma süreçlerine maruz kalmayan varlıktır. Tarakçı, *Aquinas*, s. 31, 38, 39.

⁵¹ Tarakçı, *Aquinas*, s. 38.

⁵² İbranice: *הַיְהוּיָהוּ* (mehuyyav ha-metsiut); İngilizce: the necessary existence.

bağımlı olan, sonradan ortaya çıkan şeydir. O'nu doğuran⁵³, bu sonucun nedeni (varlık nedeni) haline gelir. Dolayısıyla sonradan ortaya çıkmış bir varlığın zorunlu varlık olarak değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Çünkü onun varlığı kendisinden kaynaklanmamakta, bilakis başkasına bağımlı olmaktadır.

Crescas aynı itirazın Kutsal Ruh için de geçerli olduğu görüşündedir. Zira (Katolik) Hıristiyanlara göre Oğul, Baba'dan, Kutsal Ruh ise bu ikisinin sevgisinden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kutsal Ruh da bir şeyin sonucunda ortaya çıkmış olmaktadır. O halde Kutsal Ruh denen Tanrı bir sonuçtur. Dolayısıyla Kutsal Ruh'un sonradan ortaya çıkması, Tanrı'nın zorunlu varlık oluşu ilkesi ile çelişmektedir.⁵⁴

Felsefede varlıklar basit ve bileşik olarak iki sınıfa ayrılır. Bileşik varlıklar, iki veya daha çok unsurun bir araya gelmesiyle, yani bir değişimle varlık sahnesine çıkarlar. Söz gelimi genel olarak canlılar, özeldense insan beden ve ruhun birleşmesinden oluşur. Bileşik varlıklar değişime ve dolayısıyla yok olmaya mahkumdurlar. Tanrı ise değişmeyeceği ve yok olmayacağı düşünülürse bileşik değil basit bir varlıktır. Crescas, Hıristiyanların teslis inancının Tanrı'nın sonsuz basitlik ilkesine de ters düştüğü kanısındadır. Ona göre sonsuz basitlik, daha büyük bir basitliğin olmaması demektir. Tanrı'nın çok sayıda şahsa ya da niteliğe sahip olmadığını düşündüğümüzde sonsuz basitlikten söz edilebilir. Fakat Tanrı bir doğa (öz) ve üç şahıstan müteşekkildir denildiğinde bu basitlik bozulur. Doğa, şahıslardan farklı bir şey olduğuna göre Tanrı'nın dört şeye (bir doğa, üç şahıs) sahip olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla teslisten değil, belki dörtlü bir prensipten bahsetmek gerekir. Bu durum Tanrı'nın sonsuz basitlik ilkesiyle çelişir.

Tanrı felsefi açıdan basit bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Doğa ve şahıs birbirinden farklıdır. O halde Hıristiyan inancına göre Tanrı'nın basit bir varlık olduğu iddia edilemez. Zira şahıs doğan ve sonradan ortaya çıkabilen bir şeyken, doğa ne doğan ne de doğurandır. Dolayısıyla Tanrı doğa ve şahıslardan, yani özne ve nesneden müteşekkildir dersek, bu durum onu bileşik bir varlık konumuna indirgeyecektir. Bu da tanrılık mefhumu açısından büyük bir hata demektir.⁵⁵

Crescas'a göre, Hıristiyanların inandığı teslis akidesi kabul edildiği takdirde, Tanrı mefhumunda bir iç çelişki olduğunun da kabul edilmesi gerekir. Çünkü Hıristiyan öğretilerinde tanrısal şahısların aynı öze sahip oldukları iddia edilse bile, yine de söz konusu üç şahsın özellikleri birbirinden farklıdır. Halbuki Tanrı'da, herhangi bir çelişki bulunmaz ve kendinde çelişki barındıran bir varlığın da mükemmel olması mümkün değildir. Crescas eleştirilerini gerekçelendirirken Hıristiyan inancındaki üç

⁵³ İbranice: חוליד (holid); İngilizce: generate.

⁵⁴ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 48.

⁵⁵ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 55, 56.

tanrısal şahsın her birinin ayrı görevleri olduğunu ve bunları yaparken de bazı sınırlamalara tâbi olduklarını dile getirmektedir. Mesela Baba'nın yaptığını Oğul yapamamakta, yani Baba Oğul'u doğurabilirken, Oğul doğuramamaktadır. Üstelik Baba ve Oğul birlikte Kutsal Ruh'u türetebilirken, ne onlardan biri tek başına ne de Kutsal Ruh başka bir şey türetebilmekte ve aynı zamanda onlar sonsuz bir şekilde de bu eylemi gerçekleştirememektedirler. Crescas'a göre bu tanrılar aynı doğaya sahip olsalardı, birinin yapabildiğini öteki de yapabilmeliydi. Ama Baba'nın yapabildiğini Oğul yapamıyor, Baba ve Oğul'un birlikte yapabildiğini de Kutsal Ruh yapamıyorsa, bu tanrılar birbirinden farklı niteliklere sahip demektir. Halbuki Tanrılık bu tarz düşüncelerden münezzehtir.

Daha önce ifade edildiği üzere Hıristiyanlara göre Tanrı üç unsurdan oluşmaktadır: Bunlar kudret, hikmet ve iradedir ve hepsi birer tanrıdır. Buna itiraz olarak, Crescas Tanrı'nın ya yalnızca bu üç vasfa ya da bunlar gibi pek çok sifata sahip olduğunu söylemeliyiz demektir. Başka bir deyişle Tanrı'nın bu üç nitelikten daha başka nitelikleri var dersek, onlara da şahus dememiz gerekir ki o zaman şahuslar üç tane değil, daha çok olacaktır. Tam aksine, yalnızca bu üç niteliğe sahiptir dersek, o zaman da, Tanrı'ya ait diğer nitelikler yok sayılacak ve dolayısıyla O'nun sonsuz oluşu gibi vasıfları göz ardı edilmiş olacaktır.⁵⁶

Hıristiyanlara göre evrendeki varlıkların nizamı, onların yaratıcısı olan Tanrı'nın mükemmelliğine bir işaret niteliğindedir. Zira gördüğümüz her mükemmellik onun failinin mükemmellik derecesini belirler. Tanrı bütün mükemmellikleri bünyesinde barındıran bir varlıktır ve ondaki mükemmellik ezeli ve ebedidir.⁵⁷ Fakat Crescas, bu noktada Hıristiyanların kendi iddialarıyla çelişir bir tavır sergilediklerini iddia etmektedir. Çünkü Hıristiyanların iddiasına göre Oğul daha önce potansiyel (bilkuvve) hâlde idi ve daha sonra Tanrı tarafından aktüel (bilfiil) hale getirilmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla Baba Oğul'u doğurana kadar tam ve mükemmel değildi. Ayrıca, sonradan ortaya çıktığı için Oğul Tanrı'daki mükemmellik de ezeli ve ebedi değildir.

⁵⁶ Tanrı'nın başlangıcı ve sonu yoktur. Eğer Tanrı'nın bir başlangıcı olduğu kabul edilirse, onun varlığa gelmeden önce yok olduğu da kabul edilmelidir. Var olmayan bir şey de kendini var edemeyeceğine göre, bir başka gücün onu varlık sahnesine çıkarması gerekir. O takdirde bu var eden güç Tanrı'dan önce var olmuş demektir. Bu da imkânsızdır. Dolayısıyla Tanrı sonsuzdur. Tarakçı, *Aquinas*, s. 43.

⁵⁷ Tarakçı, *Aquinas*, s. 45, 46.

⁵⁸ Aristoteles'e göre bir şey fiilen var olmayabilir, ama bu onun mutlak anlamda var olmadığını göstermez. O gizli ve uyuklayan bir güç olarak var olabilir. Dolayısıyla oluşu ve değişmeyi anlayabilmek için varlığın sadece fiilden ibaret olmadığını, bunun yanında kuvvenin de var olduğunu kabul etmek gerekir. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 152.

Crescas'ın Baba'dan Oğul'un doğmasına yönelttiği diğer bir itiraz da bu doğumun gerçekleştiği zaman hususundadır. Baba'dan Oğul'un çıkması ya zaman içinde, ya da zaman dışında (Baba'nın varlığı ile eş zamanlı) olmalıdır. Eğer Baba'dan Oğul'un çıkması zaman içinde gerçekleşmiş ise bu takdirde zaman iki kısma ayrılmalıdır: İlki Oğul'un potansiyel (kuvve) halde bulunduğu⁵⁹, yani varlık sahnesinde olmadığı zaman ve ikincisi de varlık sahnesine çıktığı zaman. Bu durumda Oğul yokluktan sonra ortaya çıkmış olacağı için, zaman içinde gerçekleşmiş olamaz. Oğul'un Baba'dan doğması Oğul'un ezeli olmamasını gerektirir ve bu da Hıristiyanların ilkelerine ters düşer. İkinci olasılığa göre Baba'dan Oğul'un çıkması eş zamanlı ise bu olayın tek bir anda gerçekleşmesi mümkün olamaz. Çünkü bu durumda yukarıdaki eleştiriler yenilenmiş olur. O halde tek çıkar yol onun Baba tarafından ardışık anlarda sürekli olarak doğrulduğunu söylemektir. Buna göre O varlığını devamlı olarak Baba'dan almaktadır; ancak yine de bu süreçte onun varlığının başladığı ilk an belirsiz kalmaktadır. Böylelikle onlara göre bu ardışık anların her birinde Oğul Baba'dan doğmak suretiyle varlığını ezeli olarak O'ndan almaktadır.⁶⁰

Crescas, Hıristiyanların iddia ettiği şekilde Oğul'un her bir tekil anda sürekli olarak Baba'dan doğduğu fikrini eleştirmektedir. Ona göre zaman, birçok anların bir araya gelmesinden müteşekkildir. Zaman sürekli ve o, bölünmez şeylerin birleşiminden oluşan bir şey değil, bilakis sonsuza dek bölünebilir. Dolayısıyla Hıristiyanların iddiası imkânsızdır. Hıristiyanların Oğul'un sürekli olarak var olması inancını da eleştiren Crescas'a göre, bu durum aynı zamanda onun sürekli yok olduğu anlamına gelir. Çünkü eğer Baba Oğul'u tek bir anda doğuruyorsa ve onun varlığı mükemmel ise o zaman onu ikinci kez doğurarak var etmesi imkânsızdır. Zira mükemmel olan ve bilfiil varlık sahnesinde yer almış olan şeyin ikinci kez varlık sahnesine çıkarılması mümkün değildir. Ancak varlığı sona erdikten sonra yeniden var olabilir. Oğul'un sürekli olarak doğduğunu ve Baba'dan sürekli olarak çıktığını iddia etmek, Oğul'un varlığının her bir anda yok olmaya muhtaç olduğunu kabul etmek demektir. Buna göre Oğul sürekli

⁵⁹ Aquinas'a göre Tanrı'da herhangi bir kuvve bulunamaz. Zira onda pasif halde bulunan bir şeyden bahsedilmesi, onu zorunlu varlık mertebesinde çıkartıp mümkün varlık kategorisine indirgememize yol açar. Tarakçı, *Aquinas*, s. 43, 44.

⁶⁰ "Aristoteles'e göre zamanın içine dâhil olan her şey, zamanın kendisinden kaynaklı olarak değişmeyi gerektirir. Zira zihin durumumuz değişmediğinde ya da değişimi fark etmediğimizde zamanın geçtiğini de anlayamayız. Zamanın geçtiğini, ancak değişimin farkına vardığımızda anlayabiliriz. Zaman kendi bünyesinde hareketi barındırdığı ve hareket de sürekli olduğu için zaman sürekli denilebilir. Çünkü zaman sürekli olarak bir hareket tarafından işgal edilir." W. David Ross, *Aristoteles* (çev. Ahmet Arslan), Kocabalca Yayınevi, İstanbul 2011, s. 148.

olarak hem yok olacak, hem de var olacaktır. Bu durum da Crescas'a göre bir çelişkidir.⁶¹

Hıristiyanların iddia ettiği şekilde eğer Oğul sürekli olarak var olup yok oluyorsa, o halde şu anda var olan Oğul Tanrı'nın, geçmişte var olanla aynı Oğul Tanrı olamayacağı da dile getirilmesi gereken başka bir gerçektir. Çünkü önceki Tanrı varlığını kaybetmiş, bugünkü ise varlığını yeni kazanmıştır. Aynı itirazların Kutsal Ruh'un çıkışı⁶² için de söz konusu olduğunu iddia eden Crescas, bunların tutarsızlık açısından apaçık deliller olduğu görüşündedir.

Sonuç olarak Tanrı'nın tek bir doğa ve üç şahıstan oluştuğu yönündeki Hıristiyan inancı, Crescas'a tutarlı görünmemektedir ve o bunlardan hiçbirinin tek başına tanrı olmadığı/olamayacağı kanaatindedir. Zira bu anlayışa göre her birine Tanrı diyebiliyor olsaydık, mesela Baba, Tanrı ise, onun da bir doğa ve üç şahıstan oluşması gerekirdi. Aynı şekilde bu alt şahısların Tanrı olabilmesi için yine bir doğa ve üç şahsı bulunması ve bunun da böyle sonsuza kadar sürmesi gerekli olurdu. Dolayısıyla her bir şahsın Tanrı olması imkânsızdır. Zira bu, "Tanrı'da tanrısal olmayan hiçbir şey yoktur" ilkesiyle çelişmektedir.⁶³

2. Enkarnasyon

Yeni Ahit, İsa'nın hem insan hem de ilâh olduğuna yönelik ifadeler içermektedir. Doğumundan, yiyip içmesine, işkence görmesinden infaz edilmesine varıncaya dek pek çok beşeri özellik ona izafe edilmiştir. Aynı zamanda İsa'nın ilâhi yönüyle ilişkilendirilebilecek ifadeler de bulunmaktadır. Bu ifadelerde o, Tanrısal Kelam'ın bedensel bir formu ve Tanrı özüne sahip bir varlık olarak açıklanmaktadır.⁶⁴ İsa'da mevcut bulunan beşeri ve ilâhi doğalar birbirinden farklı mahiyettedir; ancak o, bu iki doğayı kendi şahsında birleştirmiştir. Ne var ki, bu birleşmenin insanın akli sınırlarıyla açıklanması çok zordur.⁶⁵

Hıristiyan inancına göre insanın statüsü günah işlemeden önce Tanrı'ya yakındı. Fakat emirleri çiğneyip isyan ettiğinde Tanrı'dan

⁶¹ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 49, 50.

⁶² Aquinas, Kutsal Ruh'un Baba ve Oğlu tarafından gönderilmiş olmasının ya da onlardan çıkmış olmasının, onun yaratılmış olduğu anlamına gelmeyeceğini iddia etmektedir. Zira Tanrı ile ilgili şeyleri bilmek, yaratılmış olan varlıkların güç yetireceği bir şey değildir. Dolayısıyla o yaratılmış değildir ve bilgisi kendinden olduğu için o bir Tanrı'dır. Tarakçı, *Aquinas*, s. 154.

⁶³ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 51, 57, 58.

⁶⁴ "Mesih, Tanrı özüne sahip olduğu halde, Tanrı'ya eşitliği sınımsız sarılacak bir hak saymadı." Filipeliler 2:6.

⁶⁵ Tarakçı, *Aquinas*, s. 165.

uzaklaştı/uzaklaştırıldı. Bununla birlikte Tanrı'nın lütfu ve merhameti çerçevesinde gerçekleşen enkarnasyon sayesinde İsa Mesih'te ulûhiyet ve insanlık birleşmiş ve böylece insan günahlarından kurtularak aslî niteliğine döndürülmüştür. Dolayısıyla ilâhî hikmet, Oğul Tanrı'nın bakire rahminde ete kemiğe bürünmesini ve insanla ölümünden sonra bile ayrılmayacak şekilde birleşmesini gerektirdi. İsa Mesih'te gerçekleşen bu birleşme her insanda mevcut olan ruhun bedenle birleşmesinden daha büyüktür. Zira Oğul, insan türünü aslî günahtan kurtarmak için ölüme ve birtakım sıkıntılara katlanarak bu birleşmeyi tamamlamıştır.

Crescas, Hıristiyanların aslî günah incancına yöneltilecek olan eleştirilerin teslise yöneltilenlerle aynı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre teslis inancı çürütülüp ortadan kalkarsa aslî günahla ilgili bütün inançlar da ortadan kalkacaktır. Başka bir deyişle, teslis yoksa Oğul da yoktur; Oğul yoksa enkarnasyon da yoktur. Dolayısıyla teslis inancı reddedildiğinde, onunla birlikte aslî günahı ortadan kaldıracak bir Oğul Tanrı'nın bulunması gerektiğine dair ön kabul de reddedilmiş olacaktır. Buna karşın teslis incancının doğruluğu var sayılsa bile, yine de bazı eleştiriler getirmek mümkündür. Crescas, bu itirazlarını Aristoteles'in 'fiziksel bir değişimde rol oynayan dört faktör vardır' kuramına göre izah etmektedir.⁶⁶

Enkarnasyona getirilen ilk eleştiri nihaî neden açısındandır. Aslî günah ve aslî günahtan kurtuluş teorisine getirilebilecek olan bütün itirazlar Crescas'a göre bu sınıfa girmektedir. Crescas eleştirilerini şöyle açıklamaktadır.

⁶⁶ Aristoteles'in bu kuramına göre fiziksel bir değişimde rol oynayan dört faktör vardır. Bunlar maddi neden, formel neden, fail neden ve ereksel nedendir. Maddi neden: En basit haliyle, herhangi bir şeyin meydana getirilmesindeki maddenin rolüdür. Mesela bir heykeltıraşın heykel yapması için ağaç, mermer vs. ihtiyacı vardır. Kafasındaki şekil her neyse bu şekli o, bir madde ve malzeme üzerinde gerçekleştirecek ve söz konusu şekli bir maddeye, malzemeye verdirecektir. Formel neden: Meydana gelecek olan oluşlarda maddi neden yeterli olmadığı için, o oluş esnasında başka bir şey daha olur. Yani mesela Afrodit heykeli, mermer ve ayrıca Afrodit şeklinden oluşur. Ya da Sokrates heykeli beden artı insan şeklinden oluşur. Bu şekli, Aristoteles form olarak isimlendirmiştir. Fail neden: Aristoteles meydana gelecek olan oluşlardaki madde ve formları nedenler olarak kabul etmez. Örnekle ifade etmek gerekirse ona göre, Afrodit heykelinin nedeni heykeltıraştır, ya da çocuğun nedeni babasıdır. Ereksel neden: Bu üç nedene ilave olarak Aristoteles bir nedene daha ihtiyaç duyar. Çünkü madde, form ve fail mevcut olduğu halde bir oluş meydana getirilemeyebilir. Dolayısıyla bunun gerçekleşebilmesi için, bir de ereksel bir neden olmalıdır. Yani Afrodit heykelinin nedeni heykeltıraştır, fakat heykeltıraşın zihnindeki Afrodit tasarımı olmasaydı o gerçekleşmezdi, bu nedenle o tasarım onun asıl nedeni sayılmalıdır. Başka bir örnek vermek gerekirse, meşe tohumunun içinde meşe ağacı olma yönünde bir tasarı veya erek olmasaydı, o meşe olamazdı. Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, s. 173-179.

“(Günahsız bir kimseye) ihtişam ve onur vermek, günahı kaldırmaktan daha büyük bir lütuftur gerektirir.” Başka bir deyişle Âdem’in işlediği günah nedeniyle, insanlığın aslî doğası kirlenmiştir ve Tanrı, henüz aslî günahın tesirinde olan insan doğasıyla birleşerek ona çok büyük bir lütufta bulunmuş ve bu şekilde ondan aslî günahı kaldırmıştır. Crescas, bunun gereğinden fazla bir lütufta olduğunu düşünmekte ve “Tanrı’yı bir bedenle birleştiren ve bu onuru ve ihtişamı, aslî günahın etkisi altında olduğu halde insana veren ilâhi merhametin, aslî günahı kaldırma noktasında daha etkili olması beklenirdi. Eğer bu merhamet Tanrı’yı günahkâr insanla birleştiriyorsa, birleştirmeden önce de bu günahı kaldırabilirdi” demektedir. Bu noktada Crescas Hıristiyanlara şu soruyu yöneltmektedir: Tanrı neden insanla birleşmeden önce bu günahı kaldırmayıp önce insanla birleşmiş ve o insanın kefareti aracılığıyla bu günahı ortadan kaldırmayı uygun görmüştür?

İkinci türdeki itiraz olan formel neden bahsinde ise insanın Tanrı ile birleşmesinin imkânsız olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ona göre bu birleşme büyük bir çelişki içerir: İnsan sonlu, fakat Tanrı sonsuz bir varlıktır. Dolayısıyla başka hiçbir düşünce enkarnasyon inancı kadar olumlu ve olumsuz olan bir şeyle dolu değildir ve bu çelişkinin kaynağı da Tanrı olamaz. Ayrıca bu birleşmenin mümkün olması halinde, kendisinde birleşme gerçekleşen şahıs o andan itibaren ne Tanrı ne de insan olarak isimlendirilebilir. Bilakis o, bu iki doğadan oluşan yeni bir cevher haline gelecektir. Crescas bu noktadaki eleştirilerini iki gerekçeye dayandırmaktadır. İsa Mesih’teki bu birleşme; bir araya gelmek, bir mekânda birleşmek, karışmak ya da maddenin formla birleşmesi şeklinde dört türlü meydana gelebilirdi. İsa’daki birleşmenin bir araya gelerek ortaya çıkması mümkün değildir. Çünkü gayr-i cismani (maddî olmayan) şey bedenle birleşemez. Özellikle ilâhi doğa ve insanî tabiat söz konusu olduğunda böyle bir birleşme mümkün olamaz. Aynı gerekçeyle bu iki doğa birbirlerine karışarak da ya da aynı mekânda bulunarak da birleşemezler, zira Tanrı belli bir yerde bulunmaz. Geriye bir ihtimal kalmaktadır, o da İsa Mesih’teki birleşmenin maddenin formla birleşmesi suretiyle olmasıdır. Buna göre insan madde (cisim), Tanrı ise form (suret) olmaktadır. Bundan doğan birleşim, birleşimi oluşturan madde ve suretten farklı bir şey haline gelecektir. Dolayısıyla ortaya çıkan ne Tanrı ne de insandır. Yani bu birlik beşeriyet ve ulûhiyetten oluşan farklı bir birlik olacaktır. Crescas’a göre bir parça fizik bilgisi olan herkes bunu anlayabilir.⁶⁷

Crescas’ın getirmiş olduğu diğer bir itiraz da bu anlayışın beraberinde getirdiği ilâhi cevherin değişebilir oluşu noktasındadır. Zira Tanrı insan suretine büründüğünde değişmiş olacaktır ki bunu söylemek büyük bir hatadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere, ortaya çıkan şey ne insan ne de Tanrı’dır. Ayrıca bu durum bir itiraz daha doğurmaktadır: Eğer İsa ne

⁶⁷ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 61.

insan ne de Tanrı ise, o zaman ölen ve acı çeken kişi de bir insan değildir. Dolayısıyla Hıristiyanların aslı günahın tesirini ortadan kaldırdığını düşündükleri kurtuluş, bir insan aracılığıyla gerçekleşmiş olamaz.

Ruhun ve bedenın birleşiminde bölünemez bir cevher ortaya çıkıyorsa, o halde Tanrı ile insan bedeninin birleşiminden de bölünemez bir cevherin ortaya çıkması uygundur. Zira Hıristiyanlar bu birleşmenin ruh ve beden birleşiminden daha büyük olduğu iddiasındadırlar. O halde daha küçük bir birleşmeden ortaya çıkan sonucun daha büyük bir birleşmeden ortaya çıkması pekâlâ mümkündür. Bu durumda yukarıda zikredilen bütün itirazlar burada da söz konusu edilebilir.

Eğer bu birleşme mümkün olsaydı, Oğul'un ölüm anında biri ruhla diğeri ölü bedenle birleşen iki doğaya (öz) sahip olması gerekirdi. Bu iki birleşimden her birinin bir şahsı olacaktır. Fakat böylesi bir durumda, ulûhiyetin ruhla birleşiminden doğan şahıs ile ulûhiyetin bedenle birleşiminden doğan şahsın aynı olması imkânsızdır. Dolayısıyla iki farklı şahıs ortaya çıkmaktadır. Bu da Hıristiyanların düşüncesini çürütmektedir. Çünkü Hıristiyanlara göre iki değil tek bir şahıs vardır; İsa'da iki şahıs olduğunu düşünmek, onu ikiye bölmek demektir.⁶⁸

Crescas'ın bir sonraki itirazı, birleşmeden oluşan yeni tabiatın içeriğindeki beşeri ve ilâhi yönün birbirinden ayrılamayacağı şeklindeki Hıristiyan inancına yöneliktir.⁶⁹ Crescas'a göre bu birliktelik bölünebilir. Nitekim bölünme İsa öldüğünde gerçekleşmiştir. Çünkü o öldüğünde Tanrı ile insanın birleşimi artık kalmamıştır. Onun bizzat ruhuyla ya da bizzat bedeniyle Tanrı'ya bağlı kaldığını iddia ettikleri takdirde ise, bu birliğin zaten bozulmuş olduğunu savunmuş olacaktırlar. Yani insanla Tanrı'nın birliği zaten ayrılmış olur. Zira ayırık varlıklar hakkında söylenen şeylerin bileşik varlıklara izafe edilemeyeceği doğrudur. Tanrı ile insanın birleşmesi, insan yaşıyorken, yani beden ve ruh bir aradayken meydana gelir. Ölüm anında bunlar birbirinden ayrıldığı için ona artık "insan" denilemez. Dolayısıyla Tanrı insanla birleşmiş olarak kalmayacak ve ilâhi birleşme insan doğasından ayrılmış olacaktır. Bu da Hıristiyanların kendi iddialarıyla çelişmektedir.⁷⁰ Crescas İsa Mesih'te ulûhiyet ve beşeriyetin birleşmesine yönelik felsefi eleştirilerini şu soruyla sonlandırmaktadır: Tanrı'nın ölü bir

⁶⁸ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 62.

⁶⁹ Hıristiyanlık tarihinde çok sayıda konsil düzenlenmiştir. Bunlardan biri de 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'dir. Bu konsilde, önceki konsil kararları da dikkate alınarak, İsa'da iki tabiatın bulunduğu karar verilmiştir. Onlara göre bu iki tabiatın biri tam ve mükemmel olan ilâhi yön, diğeri de yine tam ve mükemmel olan beşeri yöndür. Bu ikisi hiçbir şekilde birbirine karışamaz ve birbirinden ayrılmaz. Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Süreci", s. 313.

⁷⁰ Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 67.

bedenle birleşmesinden nasıl bir cevher ortaya çıkabilir ve bu birleşme nasıl meydana gelebilir?

Enkarnasyon konusundaki Kutsal Kitap'a dayalı eleştiriler bağlamında Crescas öncelikle İşıya'dan alıntı yapmaktadır. Nasıl ki İşıya, ilâhi bereketin kendisinde olduğunu iddia eden Firavun'a Mısırlıların tanrı değil, insan olduklarını ifade etmişse, Crescas da Hıristiyanlara İsa'nın bir Tanrı olamayacağını söylemektedir.⁷¹ Zira ona göre İsa, hem insan hem de Tanrı olamaz. Eğer ulûhiyet onunla birleşmiş olsaydı, onun Musa'nın Tora'sını koruması ve ona uyması gerekirdi. Zira İsa, birleşmeden sonra dahi yine de insandır, aksi takdirde annesine vaktinin gelmediğini söylemezdi.⁷²

Sonuç

İspanyalı Yahudi filozof Hasday Crescas'ın Hıristiyanların inançlarına yönelik itirazları, dönemin tarihî şartları dikkate alındığında oldukça dikkat çekicidir. Zira o dönemde, Hıristiyanların Yahudilere yönelik dinî baskıları giderek artmış ve Yahudilerin bir kısmı bu baskılar nedeniyle dinlerini değiştirmek zorunda kalırken, diğer bir kısmı da çıkarılan isyanlar neticesinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Giderek büyüyen Hıristiyan tehdidine karşı bazı cemaat liderleri, Hıristiyan inanç ve uygulamalarına yönelik eleştiriler içeren metinler kaleme almışlardır. Crescas'ın reddiyesi bu amaca binaen yazılmış olan eserlerden biridir.

Reddiyede kullanılan yöntem, kendi dönemi ve öncesindeki eserlerde görülen metotlardan farklı olarak, felsefi argümanları önceler niteliktedir. Hıristiyanların teolojik konuları açıklarken, akla yakınlaştırma ve makul gösterme adına felsefi yöntemleri kullandıklarını fark eden Crescas, eserini güçlü kılmak için felsefî bir anlatım tarzıyla metnini inşa etmiştir. Sunduğu argümanların büyük çoğunluğu Aristoteles çizgisindedir ve bu durum Aristoteles'in eserlerinde zikredilen konulara ne derece hakim olduğunun da bir göstergesidir. Fakat Crescas'ın felsefesinin en çarpıcı özelliği olan bu bakış, kendinden önceki kuşakların, Musa bin Meymun (ö.1204), Levi bin Gersom (ö.1344) ve benzerlerinin aksine, onu koyu bir taassuba itmemiş, yeri geldiğinde Aristotelesçi felsefenin birçok yönünü de eleştirebilmiştir. Bu sebeple eserleri, dönemin diğer önemli metinleri arasında kendisine yer bulabilmiştir.

Felsefî anlatımlar yanında Crescas, sunduğu itirazları kuvvetlendirme gerekçesiyle Yahudi Kutsal Kitabı'na sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bu açıdan

⁷¹ "Mısırlılar Tanrı değil, insandır, Atları da ruh değil, et ve kemiktir. RAB'bin eli kalkınca yardım eden tökezler, Yardım gören düşer, hep birlikte yok olurlar." İşıya 31:3.

⁷² "İsa, 'Anne, benden ne istiyorsun? Benim saatim daha gelmedi' dedi." Yuhanna 2:4. Crescas, *Bitul İkkarey ha-Notsrim*, s. 69.

bakıldığında okuyucuya aslında kendi dininin mükemmel olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu yaklaşım bize, başlangıçta Hıristiyanlara karşı yazılmış gibi görünen bu metnin, asıl muhatabının Yahudiler olduğunu göstermektedir. Yahudilerin Hıristiyanlara yazmış olduğu bu ve benzeri reddiyelerin bilinmesi, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin tarih boyunca geçirmiş olduğu evrelerin daha iyi anlaşılması açısından sağlayacağı katkı kuşku götürmez. Zira reddiyelerde işlenen konular dönemin şartlarının da etkisiyle değişen ve gelişen fikirlerle doludur. Bu literatürden haberdar olmak, yalnızca Yahudi-Hıristiyan ilişkileri açısından değil, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri bakımından da önemlidir ve Hıristiyanlara karşı yazılacak yeni İslâmî reddiye literatürüne önemli katkılar sunacaktır.

Kaynaklar

- Altıntaş, Yusuf, "Yahudilik Açısından Hıristiyanlığa Bakış", *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara 2002, s. 177-185.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2011.
- Aydın, Mahmut, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2010.
- Aydın, Mehmet, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.
- , "Hıristiyanlık'ta Teslis Doktrini ve Hıristiyan İ'tizalleri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)*, 5 (1982), s. 141-156.
- Besnard, Albert M. ve dğr., *Hıristiyan İlahiyatı* (çev. Mehmet Aydın), Konya: Arı Basımevi 1983.
- Carvalho, "Crescas, Hasdai ben Abraham", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, Second Edition, New York: Oxford University Press 2011, s. 194.
- Crescas, Hasday, *Bitul İkkarey ha-Notsrim* (ed. Daniel Lasker), Ramat Gan-Beer Sheva: Bar Ilan University Press 1990.
- Çoban, Bekir Zakir, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İstanbul: İnsan Yayınları 2009.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2000), s. 309-325.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya: Vadi Yayınları 1998.
- , *Paavulus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2011.
- Harvey, Warren Zev, "Crescas, Hasdai ben Judah", *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, V, 284-288.
- Hıristiyanlık Tarihi* (çev. Sibel Sel-Levent Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları 2004.

- Işık, Halim, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e: Papalık Tarihi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık 2006.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk ilkeleri* (çev. Dominik Pamir), İstanbul: Yaylacık Matbaacılık 2010.
- Lasker, Daniel, "Christianity, Medieval Jewish Debates With", *The Encyclopedia of Judaism* (ed. J. Neusner-Alan J. Avery-Peck-William Scott Green), Leiden-Boston: Brill 2005.
- , *Jewish Philosophical Polemics Against Christianity in The Middle Ages*, Michigan 1976.
- , *The Refutation of the Christian Principles*, New York: Albany Press 1992.
- Meerson, Michael-Schafes, Peter, *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus*, Tübingen: Mohr Siebeck Publisher 2014.
- Meral, Yasin, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (2011/2), s. 243-266.
- , *İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2012.
- , "Şim'on ben Tsemah Duran'ın (ö. 1444) Keşet U-Magen adlı İslam'a Reddiyesinin Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar*, 15 (2012/41), s. 59-79.
- Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul: Ohan Basımevi 1992.
- Ross, David W., *Aristoteles* (çev. Ahmet Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi 2011.
- Stroumsa, Sarah, *Dawud ibn Marwan al-Muqammis's Ishrun Maqala* (Etudes sur le judaisme medieval XIII), Leiden: Brill Academic Publishers 1989.
- Tanyu, Hikmet, "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1996), s. 95-124.
- Tarakçı, Muhammet, *St. Thomas Aquinas*, İstanbul: İz Yayıncılık 2006.
- Wolfson, Harry Austryn, *Introduction to Crescas' Critique of Aristotle*, Cambridge: Harward University Press 1929.